

УДК 159.9:614.842.83

М.В. Фомич, к.психол.н., Академія пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДО ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ФАХІВЦІВ ПОЖЕЖНО-РЯТУВАЛЬНИХ ПІДРОЗДІЛІВ

У статті розглянуто теоретичні аспекти до формування моделі психологічної готовності фахівців пожежно-рятувальних підрозділів, визначено її зміст, представлено та охарактеризовано структурні компоненти.

Ключові слова: психологічна готовність, професійна діяльність, фахівці пожежно-рятувальних підрозділів, модель психологічної готовності.

Постановка проблеми. Суспільство завжди відчуває потребу у професіоналах високого рівня, що зумовлюється готовності фахівця до самостійної професійної діяльності. Готовність до діяльності розглядається як первинна, фундаментальна вихідна умова успішного виконання діяльності будь-якої складності. По своїй сутті готовність визначає ступінь мобілізації внутрішніх ресурсів людини з метою найбільш ефективного рішення професійних задач. У роботах низки вітчизняних вчених вказано на недостатнє теоретичне і практичне вирішення проблеми готовності до професійної діяльності, особливо тих її видів, які проходять за особливих умов, що пов'язано зі складністю даного феномену і різноманіттям його конкретних проявів.

Узагальнення наявних результатів із проблеми готовності, зокрема у її психологічному аспекті, дозволить поглибити теоретичні знання та підвищити ефективність їхнього практичного застосування.

Аналіз останніх досягнень і публікацій. Проблема готовності до професійної діяльності стала предметом досліджень психологів, педагогів, фізіологів ще з початку ХХ століття, коли її почали вивчати з позиції теорії рефлексів І.П. Павлова та з позиції установки Д.Н. Узнадзе. Нині феномен готовності до професійної діяльності досліджується в самому широкому сенсі, як до окремих видів професійної діяльності, так і до діяльності в особливих умовах різних категорій фахівців (Г.С. Грибенюк, М.І. Дьяченко, О.П. Євсюков, В.Г. Зазикін, В.Н. Кузнецов, А.Н. Лисняк та ін.). Спираючись на наявні наукові розвідки, окреслимо шляхи до розв'язання даної проблеми та сформулюємо власну позицію щодо психологічної готовності до професійної діяльності фахівців пожежно-рятувальних підрозділів (ПРП) ДСНС України, діяльність яких відбувається за особливих умов, часом навіть екстремальних.

Основна **мета**, яку ставить перед собою автор у даній статті, полягає у тому, щоб на основі критичного аналізу літературних джерел, з даної проблеми, визначити структурні компоненти та розробити модель психологічної готовності до професійної діяльності фахівців пожежно-рятувальних підрозділів.

Виклад основного матеріалу. Аналіз літературних джерел свідчить, що дефініція «готовність до професійної діяльності» трактується дослідниками по-різному, і звідси не має єдності до її компонентного складу. Тому розгляд порушеної проблеми почнемо із з'ясування сутності та змісту вихідного поняття «готовність».

Готовність трактується як складний синтез взаємопов'язаних компонентів, серед яких розглядається мотиваційно-ціннісний (особистісний) та виконавчий (процесуальний). До них відноситься також мотиваційний, орієнтаційний, вольовий та оцінюваний компоненти [11].

Білоруський дослідник М.А. Кремень відзначає, що система знань у поєднанні з системою навичок складають готовність людини до самостійного вирішення поставлених перед нею завдань [6].

І.Г. Шаїн під готовністю розуміє інтегральну якість особистості із спрямованістю на діяльність, яка виражається у наявності здібностей, суми знань, умінь, навичок, переконань, ціннісних орієнтацій та інших моральних і психологічних якостей. Стан готовності

проявляється у позитивному ставленні до діяльності, спрямованості на неї, знаннях, уявленнях про особливості цієї діяльності, її вимогах до особистості, володінні знаннями, уміннями, процесами аналізу, синтезу, порівняння, самооцінки своєї діяльності, рівня підготовки до неї [5].

Не можна не погодитись з М.І. Дяченком та Л.А. Кандибовичем, у тому, що готовність до того чи іншого виду діяльності – це цілеспрямований вияв особистості, що включає його переконання, погляди, мотиви, почуття, вольові та інтелектуальні якості, знання, навички, уміння, націленість на визначену поведінку. Така готовність досягається в ході психологічної, професійної та фізичної підготовки і є результатом різностороннього розвитку особистості з урахуванням вимог, що ставляться особливостями діяльності [3].

Таким чином, узагальнюючи наведені погляди готовність можна визначити як складну інтегральну особистісну якість фахівця, що передбачає наявність професійних знань, навичок, умінь та відповідних психологічних якостей. Готовність передбачає єдність спрямованості та компетентності, досягається в ході психологічної, професійної та фізичної підготовки і є результатом різностороннього розвитку особистості. При цьому одним із найважливіших по значимості компонентів вважається спрямованість особистості на професію, яка зумовлює рівень загальної та спеціальної підготовки фахівця і виражається у наявності професійно важливих якостей.

Серед значної кількості складових, які характеризують всебічну готовність фахівця до діяльності, найбільш вагоме місце займає професійна готовність особистості.

С.О. Кубіцький під професійною готовністю до діяльності розуміє спрямованість особистості, яка передбачає потреби, переконання, погляди, ставлення, мотиви, почуття, вольові й інтелектуальні якості, знання, уміння, установки на певне поведіння в незвичних умовах [7].

Відомий радянський психолог К.К. Платонов відмічав, що професійна готовність фахівця – це суб'єктивний стан особистості, яка вважає себе здібною і підготовленою до виконання відповідної професійної діяльності, і прагнучою її виконувати [7].

На думку вчених [3] у професійній готовності фахівців слід виділяти дві взаємопов'язані складові. По-перше, попередню, завчасну, потенційну готовність – як професійну підготовку особистості до відповідної діяльності. Ця готовність фахівця містить систему достатньо стійких компонентів: знань, умінь, навичок професійної діяльності, професійно важливих якостей, значень і цінностей особистості, тобто в цілому визначений рівень професійно необхідного потенціалу особистості. По-друге, безпосередню, миттєву, ситуативну готовність – як стан відповідної змобілізованості, функціональної налаштованості психіки фахівця на вирішення конкретних завдань у відповідних обставинах і умовах. Дана складова професійної готовності фахівця характеризується високою динамічністю і залежністю від ситуативних обставин, стану психічного і фізичного здоров'я фахівця тощо.

Цілком очевидно, що безпосередня готовність виступає наслідком актуалізації попередньої, а саме завчасної готовності, недостатній рівень якої знижує вияви першої. Попередня, потенційна, передчасна готовність є безпосередньою, ситуативною основою.

Важливою складовою професійної готовності до праці є психологічна готовність фахівця. У психологічному словнику за редакцією В.І. Войтка психологічну готовність до праці визначено як поєднання знань, умінь, навичок з потребою у праці, що базується на зацікавленості, бажанні працювати, розумінні суспільного значення праці [12].

Згідно з поглядами Г.С. Грибенюка, психологічна готовність – система професійно важливих якостей, властивостей особистості, необхідних та достатніх для ефективної професійної діяльності [1].

Розглядаючи психологічну готовність, Б.А. Душков зазначає, що психологічна готовність – одна з складових загальної готовності до діяння і визначається психологічними факторами. У проблемі психологічної готовності дослідник виділяє загальну (завчасну, тривалу) та ситуативну (тимчасову) готовність. Перша являє собою раніше набуті знання, навички, уміння, мотиви діяльності. На основі її виникає стан постійної готовності до

виконання тих чи інших поточних завдань діяльності – ситуаційна готовність, створення необхідних психологічних умов для успішних дій в даний момент. Ситуаційна готовність – це динамічний цілісний стан особистості, внутрішня спрямованість на певну (визначену) поведінку, змобілізованість всіх зусиль на активні та доцільні дії [12].

Вчені-дослідники [3] визначають такі ознаки психологічної готовності: на особистісному рівні – впевненість у своїх силах; прагнення активно вести боротьбу до кінця; оптимальний рівень емоційного збудження; завадостійкість; здібність керувати своїми діями, думками, почуттями; мобілізація зусиль; на функціональному рівні – тривале зберігання працездатності; швидке відновлення сил; адекватність реакцій на зовнішні впливи; складеність в роботі всіх систем, ритмічність, синхронність; психічний стан, що забезпечує швидкість трудового діяння; прийняття оптимального рішення; емоційний стан, що характеризується оптимальним рівнем працездатності аферентних та еферентних систем.

Займаючись вивченням психологічної готовності особистості до професійної діяльності В.К. Маригодов та С.Є. Моторна зазначають, що психологічна готовність до професійної діяльності являє собою складне особистісне новоутворення, яке включає взаємодію когнітивного, потребносно-мотиваційного, морально-орієнтаційного і організаційно-комунікативного компонентів, що характеризує прояв особистості в діяльності (рис. 1).

Рисунок 1 – Структура психологічної готовності до професійної діяльності.

Морально-орієнтаційний компонент. Зміст та структура психологічної готовності обумовлені, перш за все, розвитком морально-орієнтаційного компонента, що проявляється в

направленості і здібності особистості до встановлення комунікативних зв'язків та самовдосконалення в діяльності.

Пізнавальний (когнітивний) компонент. Найголовнішим у структурі готовності до професійної діяльності, являє собою професійні знання особистості. Саме якість знань визначає творчий початок кожної справи.

Потрібно-мотиваційний компонент. Проявляється в діяльності, важливу роль при його формуванні відіграють різні аспекти взаємодії з людьми, комунікативні ситуації.

Комунікативно-організаційний компонент. Цей компонент характеризується комунікативними здібностями, що проявляються в постійній готовності спілкуватися з підлеглими, працювати з ними, як необхідності в передачі знань і досвіду, прагненням формувати у себе необхідні для цього уміння, відстоювати свої думки, ініціативність; а також організаційними здібностями, що являють собою уміння швидко орієнтуватися в складних ситуаціях та наполегливість у вибраній діяльності.

Усі ці компоненти є складовими психологічної готовності до професійної діяльності. При цьому морально-орієнтаційний компонент є організаційним змістом психологічної готовності та таким, що визначає її принципово якісні характеристики. Кожний із компонентів психологічної готовності до професійної діяльності характеризується показниками, що проявляють себе в діяльності.

Психологічна готовність до конкретного виду діяльності визначається своїми певними здібностями, нахилами у поєднанні з спеціальними уміннями та навичками, здобутими в процесі допрофесійної і професійної підготовки.

Результати теоретичного аналізу свідчать, що психологічна готовність особистості до професійної діяльності набуває особливої актуальності для фахівців, діяльність яких відбувається в особливих умовах [2, 7-8, 10, 13-15].

Досліджуючи процес формування психологічної готовності майбутніх інженерів-прикордонників до професійної діяльності, Л.О. Матюхнюк визначає психологічну готовність як єдність та взаємозв'язок мотиваційно-ціннісного, когнітивного та операційно-діяльнісного компонентів, що характеризують здатність особистості успішно виконувати професійну діяльність на кордоні [10].

На думку С.О. Кубіцького психологічна готовність військового фахівця описується мотиваційними, пізнавальними, емоційними, вольовими та моторними структурними елементами готовності, що в сукупності забезпечують професійне виконання бойових завдань [7].

С.В. Кушнар'єв та О.В. Резнікова зазначають, що формування професійної готовності майбутніх фахівців органів внутрішніх справ являє собою динамічний процес, основу якого складає формування стійких професійних інтересів, поглиблення уяви про сутність, зміст професії; розвиток професійних нахилів і умінь; виховання впевненості у правильності професійного вибору, відповідність їх психічних властивостей і особистісних якостей вимогам професії і стійкому бажанню творчо працювати в обраній сфері [8].

Російські фахівці С.К. Шойгу, М.І. Фалєєв, Г.Н. Кирилов стверджують, що психологічна готовність рятувальника до роботи в екстремальних умовах визначається за рівнем сформованості показників емоційної лабільності, збудливості та реактивності рятувальника. Ці показники визначаються за зовнішніми емоційно-вольовими проявами, а саме: міміці, пантоміміці, вегетативно-судинним реакціям, зміні голосу та мови, напруженості після дії подразника [14].

Український вчений В.В. Ягупов трактує психологічну готовність, як націленість і змобілізованість психіки військовослужбовців на подолання конкретних майбутніх бойових труднощів, яка забезпечує результативність і якість виконання бойових завдань адекватно до їх складності, значущості та важливості [15].

Вивчаючи проблему психологічної підготовки пожежних, відомий радянський дослідник [13] відзначає, що психологічна готовність – це здатність мобілізувати психіку, налаштуватися на доцільні дії в певній діяльності.

Стан психологічної готовності пожежного до оперативних дій є складним цілісним

виявом особистості. Психологічна готовність у єднанні з професійними навичками дозволяє фахівцю ПРП вміло та швидко виконувати оперативні завдання в умовах пожежі, зазначає вчений.

Отже, виходячи з вищевикладених підходів до визначення як загальної готовності, так і психологічної готовності зокрема, аналізу їх структури [2, 3, 7, 9-11], на нашу думку, основні структурні компоненти психологічної готовності до професійної діяльності фахівців ПРП можна представити у вигляді моделі, зображеної на рис. 2.

Рисунок 2 – Модель психологічної готовності до професійної діяльності фахівців ПРП.

Мотиваційно-ціннісний компонент готовності до професійної діяльності визначає спрямованість фахівця ПРП на професійну діяльність, бажання стати професіоналом у вибраній професії. Внутрішніми спонуканнями до дій стають мотиви, які є результатом усвідомлення особистістю своїх потреб і виявляються в конкретних прагненнях до їх задоволення. Мотив – це реальне спонукання, яке змушує людину діяти. Важливу роль у реалізації оптимальної мотивації відіграє реалізація особистості у вибраній діяльності, досягнення у ній успіху, визнання, перспективи росту. Мотивація пов'язана з професійним самовдосконаленням особистості фахівця пожежно-рятувального підрозділу.

Когнітивний компонент являє собою професійні знання фахівця ПРП, що базуються на знанні змісту оперативної діяльності, особливостей гасіння пожеж, можливостей та порядку залучення пожежно-рятувальної техніки й обладнання тощо. У свою чергу, професійні знання знаходять своє відображення у професійній компетентності. Основні її компоненти такі: соціально-правова компетентність – знання й уміння у сфері взаємодії із суспільними інститутами і людьми; спеціальна компетентність – підготовленість до самостійного виконання конкретних видів діяльності, уміння вирішувати типові професійні завдання та оцінювати результати своєї праці, здатність самостійно набувати нові знання й уміння за фахом; персональна компетентність – здібність до постійного професійного зростання; аутокомпетентність – адекватне уявлення про свої соціально-професійні характеристики і володіння технологіями подолання професійних деструкцій; екстремальна компетентність – здатність діяти в екстремальних ситуаціях.

Діяльнісно-організаційний компонент, найголовніший у структурі, характеризується наявністю низки якостей і сукупності управлінських здібностей, які визначають можливість успішного здійснення професійної діяльності фахівця ПРП.

Розвиток цих якостей у процесі освоєння діяльності та професійного становлення приводить до формування професійно важливих якостей, відповідний рівень розвитку яких забезпечує ефективне виконання професійних завдань за призначенням.

Висновки. Таким чином, психологічна готовність до професійної діяльності є складовою загальної готовності і визначається як поєднання знань, умінь, навичок та ПВЯ, що в сукупності забезпечують результативність і якість виконання професійної діяльності, та досліджується через низку структурних елементів.

При дослідженні психологічної готовності до професійної діяльності в особливих умовах, зокрема до діяльності фахівців ПРП, визначено, що психологічна готовність до професійної діяльності – це складний синтез мотиваційно-ціннісного, когнітивного та діяльнісно-організаційного компонентів готовності, що обумовлені визначеними показниками готовності і характеризують особистість фахівця ПРП в процесі виконання професійної діяльності з гасіння пожеж та проведення рятувальних робіт.

Представлена модель психологічної готовності до професійної діяльності фахівців ПРП дає уявлення про те, що необхідно фахівцю для його професійної компетентності та задовольняє всі структурні елементи професійної діяльності, містить мотиви, професійні знання, якості та необхідний управлінський потенціал.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Грибенюк Г.С. Мотиваційна готовність курсантів і слухачів вищого навчального закладу до професійної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 20.02.02 «Військова педагогіка та психологія» / Г.С. Грибенюк. – Київ, 1997. – 17 с.
2. Дьяченко М.И. Готовность к деятельности в напряженных ситуациях: Психологический аспект / М.И. Дьяченко, Л.А. Кандыбович, В.А. Пономаренко. – Минск : Издат. «Университетское», 1985. – 206 с.
3. Дьяченко М.И. Психологические проблемы готовности к деятельности / М.И. Дьяченко, Л.А. Кандыбович. – М. : Изд-во БГУ, 1976. – 176 с.
4. Кандыбович Л.А. Психологические проблемы формирования профессиональной готовности курсантов к службе в частях / Л.А. Кандыбович. – Минск : МВИЗРУ, 1980. – 167 с.
5. Король В.М. Формування готовності майбутнього фахівця до самостійної професійної діяльності / В.М. Король // Актуальні проблеми підготовки кадрів для оперативно-рятувальних підрозділів МНС України : матеріали наук.-практ. конф., (Черкаси, лист. 2004 р.). – Черкаси : ЧПБ ім. Героїв Чорнобиля, 2004. – С. 11–19.
6. Кремень М.А. Спасателю о психологи : [учебное издание] / М.А. Кремень. – Минск : Изд. центр БГУ, 2003. – 136 с.
7. Кубицький С.О. Деякі аспекти формування психологічної готовності військового фахівця / С.О. Кубицький // наук.-метод. зб. – К. : Наук.-метод. центр вищої освіти, 2003. – Вип. 35. – С. 300–308. – (Серія «Нові технології навчання»).
8. Кушнар'ов С.В. Формування професійної готовності майбутніх працівників правоохоронних органів у процесі навчальної практики та стажування / С.В. Кушнар'ов, О.В. Резнікова // Проблеми освіти : наук.-метод. зб. – К. : Наук.-метод. центр вищої освіти, 2003. – Вип. 31. – С. 172–180.
9. Маригодов В.К. Педагогика и психология: аспекты активизации творчества и готовности к профессиональной деятельности : учебное пособие / В.К. Маригодов, С.Е. Моторная. – К. : ИД «Профессионал», 2005. – 192 с.
10. Матохнюк Л.О. Формування психологічної готовності майбутніх інженерів-прикордонників до професійної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Л.О. Матохнюк. – Хмельницький, 2006. – 20 с.